

حقوق مالکیت فکری در سازمان تجارت جهانی

وحید بزرگی

(دکترای روابط بین‌الملل)

موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی

و علمی اطلاق می‌شود که می‌تواند طیف گسترده‌ای از آثار مکتوب تا آثار سمعی - بصری و آثار تجسمی و صنایع دستی و نقشه‌های قالی و گلیم و نرم‌افزارهای رایانه‌ای را در بر گیرد. حقوق مربوط به کپی‌رایت را هم می‌توان به دو بخش تقسیم کرد:

- ۱- کپی‌رایت یا حقوق پدیدآورندگان اصلی آثار مذکور
- ۲- حقوق جانبی یا حقوق اجراکنندگان، تولیدکنندگان آثار صوتی و سازمان‌های پخش رادیو و تلویزیونی.^۱

سابقه تلاش‌های بین‌المللی برای حمایت از حقوق مالکیت فکری تلاش‌های بین‌المللی برای توسعه مقررات ناظر بر حمایت از حقوق مالکیت فکری طی بیش از یک قرن عمده‌تاً تحت عنایت سازمان جهانی مالکیت فکری (WIPO) و سازمان‌های سلف آن انجام شده است. این تلاش‌ها به تصویب تعدادی کنوانسیون و موافقت‌نامه انجامیده است که تعهدات بین‌المللی برای حمایت از صاحبان حقوق مالکیت فکری را وضع نموده‌اند. برخی از این کنوانسیون‌ها و موافقت‌نامه‌ها عبارتند از: کنوانسیون پاریس برای حمایت از مالکیت صنعتی (۱۸۸۳)، کنوانسیون برن برای حمایت از آثار ادبی و هنری (۱۸۸۶)، موافقت‌نامه مادرید درباره ثبت بین‌المللی علائم (۱۸۹۱)، موافقت‌نامه لاهه درباره سپرده گذاری بین‌المللی طرح‌های صنعتی (۱۹۲۵)، موافقت‌نامه نیس درباره طبقه بندی کالاها و خدمات برای ثبت علائم (۱۹۵۷)، موافقت‌نامه لیسبون برای حمایت از علائم منع و ثبت بین‌المللی آن‌ها (۱۹۵۸)، کنوانسیون رم برای حمایت از اجراکنندگان، تولیدکنندگان آثار صوتی و سازمان‌های پخش رادیو تلویزیونی (۱۹۶۱) و معاهده همکاری در مورد حق اختراع (۱۹۷۰).

اکنون خودسازمان جهانی مالکیت فکری (وایپو) هم که یکی از سازمان‌های تخصصی سازمان ملل متحد است، دارای ۱۷۹ عضو از آمریکا تا بنگلادش (از جمله ایران) است.^۲ با این حال، نقایص کنوانسیون‌ها و موافقت‌نامه‌های قبلی و عدم وجود یک ساز و کار اجرایی

در مقاله زیر پس از تعریف حقوق مالکیت فکری و حوزه‌های مختلف آن به بررسی تلاش‌های بین‌المللی برای حمایت از حقوق مذکور در قالب کنوانسیون‌ها و موافقت‌نامه‌های بین‌المللی مختلف تا مذاکرات دوراروگوئه و تدوین موافقت‌نامه سازمان تجارت جهانی درباره حقوق مالکیت فکری (TRIPS) پرداخته شده است. در ادامه مقاله، اصول و مفاد موافقت‌نامه TRIPS در مورد حوزه‌های مختلف حقوق مالکیت فکری معرفی و در پایان به مفاد این موافقت‌نامه به نفع کشورهای در حال توسعه اشاره شده است.

تعریف حقوق مالکیت فکری

حقوق مالکیت فکری در معنای وسیع کلمه عبارت است از حقوق ناشی از آفرینش‌ها و خلاقیت‌های فکری در زمینه‌های علمی، صنعتی، ادبی و هنری. حقوق مالکیت فکری معمولاً به دو حوزه تقسیم می‌شود:

- ۱- حقوق مالکیت صنعتی
- ۲- کپی‌رایت و حقوق جانبی آن.

حقوق مالکیت صنعتی را هم می‌توان به دو بخش عمده تقسیم کرد:

- ۱- حقوق مربوط به علائم، مثل علائم تجاری و علائم جغرافیایی که در صورت حفظ شکل متمایز آن‌ها می‌توانند تا مدتی نامحدود مورد حمایت قرار گیرند.
- ۲- حقوق مربوط به اختراع و طراحی صنعتی که شامل اختراعات، طرح‌های صنعتی و اسرار تجاری می‌شود و مدت حمایت از آن‌ها معمولاً محدود است.

کپی‌رایت هم که از نظر لغوی به معنای حق نسخه‌برداری یا حق مؤلف است، از نظر اصطلاحی به حقوق پدیدآورندگان آثار ادبی و هنری

مؤثر در آن‌ها باعث مطرح شدن حقوق مالکیت فکری در مذاکرات دور اروگوئه در قالب موافقت نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) شد که سرانجام به تصویب «موافقت نامه جنبه‌های تجاری مالکیت فکری» (TRIPS) منجر گردید.^۲

سابقه مذاکرات دور اروگوئه

از دهه ۱۹۷۰، کشورهای توسعه یافته درصدد اصلاح کنوانسیون‌های مربوط به مالکیت فکری برآمدند. آمریکا، کانادا و برخی کشورهای اروپای غربی درخواست کردند که در معاهدات بین‌المللی، مکانیسم مؤثری برای اجرای حقوق مالکیت فکری پیش‌بینی شود. این کشورها استدلال می‌کردند که عدم اجرای مؤثر این حقوق باعث گسترش سرقت^۴ و تقلب^۵ در حوزه مالکیت فکری شده است. کشورهای توسعه یافته همچنین خواستار آن بودند که در کنوانسیون‌های بین‌المللی، مکانیسمی برای حل و فصل اختلافات در نظر گرفته شود تا رعایت این موافقت نامه‌ها را تضمین کند.

در سال ۱۹۸۰، امضاکنندگان کنوانسیون پاریس برای حمایت از

نگرانی‌ها کوشیده است که معاهده‌ای برای حل و فصل اختلافات مربوط به کلیه کنوانسیون‌های تحت نظارت آن تدوین کند ولی کشورهای امضا کننده هنوز آن را تصویب نکرده‌اند.

به این ترتیب، از نظر کشورهای توسعه یافته، تلاش برای تقویت کنوانسیون‌های مربوط به مالکیت فکری نتوانست اهداف مورد نظر آن‌ها را برآورده سازد. از نظر آن‌ها، منافع مالکیت فکری آن‌ها از حمایت در کشورهای دیگر محروم بودند و سرقت و تقلب به منافع صنایع آن‌ها در حوزه مالکیت فکری ضرر زیادی می‌زد. به طور اخص، آمریکایی‌ها معتقد بودند که نظام بین‌المللی مالکیت فکری، منافع داخلی آن‌ها را تهدید می‌کند. در اوایل و اواسط دهه ۱۹۸۰، صنایع آمریکا به دولت این کشور فشار آوردند که از قانون داخلی خود برای تضمین حمایت از حقوق مالکیت فکری در بازارهای خارجی استفاده کند. برای مثال، اتحادیه سازندگان قطعات و لوازم اتومبیل^۶ برآورد نمود که در اثر فروش قطعات تقلبی، ۱۲ میلیارد دلار از درآمد این صنایع کاسته شده است. صنایع شیمیایی کشاورزی ادعا کردند که افزایش روزافزون تقلب در این بخش باعث زوال بازار خارجی محصولات شیمیایی کشاورزی آمریکا و نابودی شهرت صنایع آمریکا شده است. یکی از این شرکت‌ها اعلام نمود که فروش مواد شیمیایی تقلبی باعث شده است که نتواند ۳۰ تا ۳۵ میلیون دلار هزینه تحقیق و توسعه در مورد فقط یک محصول را جبران کند. علاوه بر این، گزارش شد که صنایع ویدیویی در اثر فروش محصولات تقلبی، سالانه ۶ میلیارد دلار ضرر کرده‌اند و در سال ۱۹۸۰ نیز صنایع پوشاک از این بابت ۴۵۰ میلیون دلار زیان دیده‌اند. در مجموع، برآورد می‌شد که فروش کالاهای تقلبی در سال ۱۹۸۴ ده‌ها میلیارد دلار زیان مستقیم برای شرکت‌های آمریکایی در برداشته است. طبق مطالعات «کمیسیون تجارت بین‌المللی آمریکا» هم فروش نمونه‌های تقلبی کالاهای مصرفی و صنعتی آمریکا در خارج فقط در سال ۱۹۸۲ باعث از میان رفتن ۱۳۱ هزار فرصت شغلی در آمریکا شده بود.

در سال ۱۹۸۵، «اتحادیه بین‌المللی مالکیت فکری» به «کمیسیون تجارت بین‌المللی آمریکا» گزارشی درباره تأثیر سرقت بر صنایع این اتحادیه ارائه داد که طبق برآورد آن، این صنایع به دلیل عدم حمایت مؤثر بین‌المللی از حق نسخه برداری (کپی‌رایت) در کشورهای مورد مطالعه، سالانه بیش از ۱/۳ میلیارد دلار زیان دیده‌اند. طبق این گزارش، زیان سالانه صنایع فیلم سازی بیش از ۱۳۰ میلیون دلار، صنایع نرم‌افزار رایانه‌ای بیش از ۱۲۵ میلیون دلار، صنایع انتشاراتی بیش از ۴۰۰ میلیون دلار و صنایع صوتی بیش از ۶۰۰ میلیون دلار بوده است. اتحادیه مذکور براساس این ارقام تأکید نمود که دولت آمریکا باید محیط تجاری بین‌المللی به وجود آورد که در آن مالکیت فکری مورد حمایت قرار گیرد. به این ترتیب، صنایع آمریکا به دولت این کشور فشار وارد می‌کردند که در بازار بین‌المللی از صنایع این کشور در مقابل سرقت و تقلب حمایت کند.

به این شکل، مذاکراتی که در اواخر دهه ۱۹۷۰ و اوایل دهه ۱۹۸۰ در چارچوب نظام بین‌المللی مالکیت فکری در گرفت، اختلاف نظر در مورد مالکیت فکری را آشکار ساخت. از نظر کشورهای توسعه یافته، مالکیت فکری حق خصوصی است که مثل انواع دیگر مالکیت ملموس باید مورد حمایت قرار گیرد. ولی از نظر کشورهای در حال توسعه، مالکیت فکری یک کالای عمومی^۶ است که باید در راه توسعه اقتصادی مورد استفاده قرار گیرد. این نظرات در تلاش‌های معطوف به اصلاح کنوانسیون‌های مالکیت فکری منعکس شدند: کشورهای توسعه یافته خواستار تصویب

مالکیت صنعتی^۷ خواستار بازنگری در آن شدند. کشورهای توسعه یافته به این وسیله می‌خواستند به خواسته‌های فوق‌الذکر دست یابند. ولی کشورهای در حال توسعه با هدف تسهیل انتقال تکنولوژی به این کشورها خواستار اصلاح کنوانسیون پاریس به نحوی بودند که امکان استفاده از مجوزهای اجباری را مجاز شمرده و میزان خسارت پرداختی به صاحبان آثار مورد حمایت را کاهش دهد. در واقع، آمارها نشان می‌داد که در کشورهای در حال توسعه، ۸۴ درصد از حق اختراع‌های ثبت شده به اتباع کشورهای آمریکا، آلمان، فرانسه، سوئیس و انگلیس تعلق داشته و اتباع کشورهای در حال توسعه در کشورهای خودشان هم فقط یک درصد از حق اختراع‌های ثبت شده را به خود اختصاص می‌دهند. به این ترتیب، در مورد نحوه اصلاح کنوانسیون پاریس اختلاف نظر وجود داشت و به همین دلیل در کنفرانس‌هایی که در سال‌های ۸۴-۱۹۸۰ برگزار شد، هیچ توافقی حاصل نشد و نسخه ۱۹۶۷ کنوانسیون پاریس به قوت خود باقی ماند.

کنوانسیون برن برای حمایت از آثار ادبی و هنری^۸ نیز به دلیل عدم وجود مفادی درباره اجرای مؤثر آن و حل و فصل اختلافات مربوطه مورد انتقاد قرار گرفت. سازمان جهانی مالکیت فکری (وایپو) برای رفع این

مفادی برای حمایت از صنایع آن‌ها در مقابل سرقت و تقلب بودند، حال آنکه کشورهای در حال توسعه خواستار تصویب مفادی برای تشویق توسعه اقتصادی و پیشرفت تکنولوژیک بودند.

آمریکا هم که یکی از صادرکنندگان عمده کالاهای مشمول مالکیت فکری بود و تحت فشار صنایع خود برای تضمین حمایت از این کالاها در بازارهای خارجی قرار داشت، وقتی که در تلاش خود برای اصلاح کنوانسیون‌های مالکیت فکری با شکست روبرو شد، به استفاده از قوانین داخلی و مذاکرات دوجانبه به جای تلاش‌های چند جانبه رو کرد. در رابطه با اقدامات یک جانبه با استفاده از قوانین داخلی باید گفت که آمریکا از قبل می‌توانست از بخش ۳۳۷ قانون تعرفه ۱۹۳۰ آمریکا استفاده کند که ضبط هر گونه کالای وارداتی مغایر با قوانین مالکیت فکری آمریکا را مجاز می‌ساخت. بخش ۳۰۱ قانون تجارت ۱۹۷۴ آمریکا تا حد زیادی امکان اقدامات یک جانبه را گسترش داده بود. طبق «بخش ۳۰۱»، دولت آمریکا بر علیه هر کشوری که از نظر آمریکا به اندازه کافی از حقوق مالکیت فکری حمایت نمی‌کرد، می‌توانست دست به اقدام بزند، ولو این که اصلاً مسأله واردات به آمریکا مطرح نباشد. براساس قانون تجارت ۱۹۸۴ هم نماینده تجاری آمریکا نقش بیشتری در مورد اختلافات تجاری مربوط به مالکیت فکری به دست آورد و دسترسی به بازار آمریکا را به حمایت از حقوق مالکیت فکری مشروط ساخت. براساس این قانون، برای اولین بار، حمایت از حقوق مالکیت فکری به یکی از شرایط برخورداری از نظام ترجیحات عمومی آمریکا تبدیل شد. براساس این قانون، نقض حقوق مالکیت فکری طبق بخش ۳۰۱ قانون تجارت ۱۹۷۴ قابل تعقیب شد. براین اساس، رئیس جمهور آمریکا از طریق اقداماتی مثل محدود کردن واردات به بازار آمریکا می‌توانست به مقابله با اقدامات تجاری غیرمنصفانه بپردازد. آمریکا از بخش ۳۰۱ بر علیه کشورهایی مثل برزیل، مکزیک، کره جنوبی و تایوان استفاده کرد. این اقدامات قبل از شروع دور اروگوئه بود. ولی پس از شروع دور اروگوئه هم آمریکا اقدامات خود برای بهبود حمایت از حقوق مالکیت فکری را تشدید کرد. تصویب قانون عمومی تجارت و رقابت ۱۹۸۸ آمریکا باز هم دست آمریکا را برای اقدام یک جانبه بازتر کرد. طبق بخشی از این قانون که به بخش ۳۰۱ Special موسوم است، نماینده تجاری آمریکا باید کشورهای دارای نظام مالکیت فکری مغایر با منافع تجاری آمریکا را مشخص می‌کرد و آمریکا می‌توانست بر علیه این کشورها دست به مجازات‌های تجاری یک جانبه بزند. آمریکا براساس این قانون، کشورهایی مثل برزیل، هند و ژاپن را وادار به اصلاح قوانین خود کرد و علاوه بر اقدامات یک جانبه با نوسل به قوانین بالا، آمریکا به مذاکرات دو جانبه با کشورهایی مثل سنگاپور و تایوان نیز پرداخت. آمریکا در اواخر دهه ۱۹۸۰ موافقت نامه‌های دو جانبه‌ای را با ژاپن و اتحادیه اروپا منعقد نمود که شامل حمایت از تراشه‌های رایانه‌ای براساس حق نسخه‌برداری (کپی‌رایت) می‌شد.

هر چند آمریکا با روش‌های مذکور توانست کشورهای مذکور را وادار به اصلاح قوانین مالکیت فکری خود سازد و حمایت از برخی صنایع خود را در برخی کشورها افزایش داد، ولی همچنان معتقد بود که بهترین روش برای حمایت مؤثر بین‌المللی از حقوق مالکیت فکری مبادرت به مذاکرات چند جانبه است. برای آمریکا و سایر کشورهای توسعه یافته‌ای که علایق و منافع مشابهی داشتند، گات جای خوبی برای این گونه مذاکرات چند جانبه بود. براین اساس، آمریکا که در اواخر دهه ۱۹۷۰ در اثر افزایش روزافزون فروش کالاهای تقلبی با فشار صنایع زیان دیده خود

روبرو شده بود، برای ایجاد چارچوبی برای مقابله با تجارت کالاهای تقلبی به تلاشی در قالب گات دست زد. در سال ۱۹۷۸، در خلال دور توکیو (۷۹-۱۹۷۳) آمریکا و اروپا پیشنهاداتی را برای مقابله با تجارت کالاهای تقلبی ارائه دادند ولی در دور توکیو توافقی در این زمینه حاصل نشد.

این تلاش‌ها در اجلاس وزیران ۱۹۸۲ هم با مخالفت شدید بسیاری از کشورهای در حال توسعه مثل برزیل و هند روبرو شد که استدلال می‌کردند گات فقط شامل کالاهای ملموس می‌شود و مالکیت فکری و تجارت کالاهای تقلبی جزو صلاحیت انحصاری سازمان جهانی مالکیت فکری است. این اعتراضات تا حدودی مؤثر واقع شد و در اعلامیه پایانی اجلاس وزیران، بررسی موضوع به «شورای گات» واگذار شد. به هر حال، تا مذاکرات دور اروگوئه پیشرفتی حاصل نشد. در مذاکرات مربوط به تهیه دستور کار مذاکرات دور اروگوئه، آمریکا پیشنهاد گنجانیدن کلیه حقوق مالکیت فکری (نه تنها کالاهای تقلبی) در دستور کار مذاکرات دور اروگوئه را ارائه داد که ژاپن هم از آن حمایت کرد. در واقع، آمریکا خواستار تصویب موافقت نامه جدید و جامعی درباره مالکیت فکری بود، موافقت نامه‌ای که استانداردهای حداقلی را برای حمایت و اجرای طیف گسترده‌ای از حقوق مالکیت فکری از جمله حق اختراع، علائم تجاری، اسرار تجاری، طرح‌های ساخت مدارهای یک پارچه و حق نسخه برداری (کپی‌رایت) را در بر گیرد. به عبارت دیگر، آمریکا از کلیه اعضای گات می‌خواست که سطح حمایت خودشان از حقوق مالکیت فکری را به سطح آمریکا برسانند. به علاوه، در متن پیشنهادی آمریکا، مفادی درباره یک مکانیسم حل اختلاف و مجازات‌های شدیدی مثل «تلافی متقاطع»^۸ وجود داشت. پیشنهاد آمریکا به درجات مختلف با حمایت سایر اعضای سازمان توسعه و همکاری اقتصادی (OECD) روبرو شد. بیش‌ترین حمایت از طرف اتحادیه اروپا و ژاپن بود یعنی کشورهایی که گروه‌های داخلی نیرومند آن‌ها با همکاری گروه‌های داخلی آمریکا به دولت‌های خود فشار می‌آوردند که موضعی قوی در مورد TRIPS اتخاذ کنند.

پیشنهاد آمریکا درباره بحث حوزه صلاحیت گات را مطرح کرد. برخی از کشورهای در حال توسعه مثل برزیل، هند و آرژانتین استدلال کردند که نه تنها گات نمی‌تواند تجارت کالاهای تقلبی را در بر گیرد بلکه صلاحیت آن را نمی‌توان به حق نسخه‌برداری و حق اختراع نیز گسترش داد زیرا این مسائل به محصولات غیر ملموس مربوط می‌شوند. برخی دیگر از کشورهای غیر عضو OECD هم خواستار تصویب مقررات محکم‌تری برای جلوگیری از تجارت کالاهای تقلبی بودند (یعنی چیزی که آمریکا در دهه ۱۹۷۰ خواسته بود)، ولی با هر گونه مذاکره گسترده‌تر درباره حقوق مالکیت فکری براساس پیشنهادات آمریکا، اتحادیه اروپا و ژاپن مخالف بودند و اعتقاد داشتند که هر گونه بحث درباره حقوق مالکیت فکری به سازمان جهانی مالکیت فکری و نه گات مربوط می‌شود.^۹

وقتی که این اختلاف نظرها باعث توقف مذاکرات شد، نمایندگان سوئیس و کلمبیا یک پیشنهاد مصالحه‌آمیز به «کمیته تدارکاتی مذاکرات دور اروگوئه» ارائه دادند که به اجلاس وزیران گات تقدیم شود. این پیشنهاد که نتوانست حمایت همه شرکت کنندگان را جلب کند، شامل مالکیت فکری و خدمات هم می‌شد. برزیل هم به نمایندگی از طرف نه کشور دیگر پیشنهادی را ارائه داد که نه شامل خدمات می‌شد و نه شامل مالکیت فکری. پیشنهادی هم که از طرف آرژانتین ارائه شد، به خدمات پرداخته ولی به مالکیت فکری نپرداخته بود. سرانجام، پیشنهاد سوئیس و کلمبیا که از حمایت چهل هیأت نمایندگی برخوردار بود مبنای اعلامیه

وزیران ۱۹۸۶ قرار گرفت. این «اعلامیه وزیران درباره مذاکرات دور اروگوئه» که به اعلامیه پونتادل استه هم معروف است و در ۲۰ سپتامبر ۱۹۸۶ تصویب شد، برنامه مذاکرات مربوط به تجارت بین‌المللی کالا و خدمات را تعیین می‌کرد. در قسمت اول اعلامیه که «مذاکرات مربوط به تجارت کالا» نام داشت، موضوعات بسیاری از جمله «جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری» (TRIPS) را در بر می‌گرفت. در این مذاکرات هم، اختلاف نظرهای مذکور خود را نشان داد. بسیاری از کشورهای توسعه یافته اعلام کردند که فعالیت شرکت‌های آن‌ها به وسیله تجارت کالاهای تقلبی و به طور کلی نقض حقوق مالکیت فکری تهدید می‌شود. کشورهای در حال توسعه هم از این بابت ابراز نگرانی کردند که حمایت شدید از حقوق مالکیت فکری ممکن است جلوی دسترسی آن‌ها به تکنولوژی مدرن را بگیرد. کشورهای اخیر ادعا می‌کردند که نیازهای اجتماعی و توسعه‌ای آن‌ها از اهمیتی بیشتر یا برابر با منافع صاحبان حقوق مالکیت فکری برخوردار است. با این حال، اختلاف نظرها درباره حقوق مالکیت فکری صرفاً اختلافی بین شمال و جنوب نبود بلکه بسیاری از اختلافات به خود کشورهای توسعه یافته مربوط می‌شد. اختلاف آمریکا با ژاپن درباره حقوق اجاره‌ای، اختلاف اروپا با آمریکا و سایرین درباره علائم منبع^{۱۲}، اختلاف اروپا و ژاپن با آمریکا درباره حق اختراع و اختلاف آمریکا با اروپا درباره فیلم^{۱۱}.

به هر حال، پس از مذاکرات رسمی و غیررسمی، پیش نویس سند نهایی دور اروگوئه (موسوم به پیش‌نویس دانکل^{۱۲} در ۲۰ دسامبر ۱۹۹۱ تهیه شد که بخشی از آن هم پیش‌نویس موافقت‌نامه TRIPS بود. این پیش‌نویس برای کلیه طرف‌های مذاکره بهره‌ای در برداشت. ژاپن به خواسته خود برای شناسایی حقوق اجاره‌ای دست یافت، آمریکا از تعهدات مربوط به «حقوق معنوی» خلاص شد، جامعه اروپا توانست حمایت بیشتری برای علائم منبع به دست آورد، کشورهای توسعه یافته به طور کلی طیف وسیعی از مصادیق مالکیت فکری را وارد موافقت‌نامه کردند، کشورهای در حال توسعه (و جامعه اروپا) توانستند گیاهان و میکروبیولوژی را از شمول حق اختراع خارج کنند و بالاخره برای کشورهای در حال توسعه، دوره‌های انتقالی طولانی‌تری در نظر گرفته شد. متن نهایی موافقت‌نامه TRIPS هم تفاوتی اساسی با پیش‌نویس دانکل ندارد. با این حال، این طور نیست که موافقت‌نامه TRIPS ایرادی ندارد. کلیه طرف‌های مذاکره در برخی موارد سود برده‌اند و در برخی موارد زیان دیده‌اند. با این حال، یکی از دستاوردهای عمده دور اروگوئه این بود که قواعدی چند جانبه همراه با مکانیسمی اجرایی برای طیف وسیعی از مسائل فراهم ساخت.^{۱۳}

موافقت‌نامه TRIPS

موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری (TRIPS) یکی از اجزاء تفکیک‌ناپذیر سند نهایی دور اروگوئه و یکی از سه رکن موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت (شامل موافقت‌نامه‌های مربوط به تجارت کالا، خدمات و مالکیت فکری) است. این موافقت‌نامه جامع‌ترین سند بین‌المللی در مورد حقوق مالکیت فکری است و حوزه‌هایی مثل حق نسخه‌برداری (کپی‌رایت) و حقوق جانبی، علائم تجاری، علائم جغرافیایی، طرح‌های صنعتی، حق اختراع، طرح‌های ساخت مدارهای یکپارچه و اطلاعات افشا نشده یا اسرار تجاری را در بر می‌گیرد. این موافقت‌نامه:

۱- اصول اساسی گات مثل شفافیت، رفتار ملی و دولت کامله‌الوداد

را به حقوق مالکیت فکری گسترش می‌دهد.
۲- استانداردهای حداقل را برای حمایت از حقوق حوزه‌های فوق تعیین می‌کند.

۳- اصلاحات و رویه‌های لازم برای اجرای حقوق مالکیت فکری در کشورهای عضو را تجویز می‌کند.

۴- نظام عمومی حل اختلاف در سازمان جهانی تجارت را برای رسیدگی به اختلافات مربوط به موافقت‌نامه TRIPS نیز قابل دسترس می‌سازد.^{۱۴}

برای این که کشورهای عضو تغییرات لازم را در قوانین ملی خود به وجود آورده و خود را برای اجرای مفاد موافقت‌نامه TRIPS آماده سازند، به این کشورها مهلت‌ها یا دوره‌های انتقالی زیر اعطا شده است که این دوره‌ها براساس سطح توسعه کشورها با هم فرق می‌کنند (مواد ۶۵ و ۶۶):

۱- کشورهای توسعه یافته: یک سال، یعنی تا اول ژانویه ۱۹۹۶.
۲- کشورهای در حال توسعه: پنج سال، یعنی تا اول ژانویه ۲۰۰۰، که این مهلت تا پنج سال دیگر در مورد حمایت از حق اختراع در مورد محصولات (و نه فرآورده‌ها) قابل تمدید است.
۳- نظام‌های اقتصادی در حال گذار: پنج سال، یعنی تا اول ژانویه ۲۰۰۰، در صورتی که در اصلاح قانون مالکیت فکری خود با مشکلاتی روبرو باشند.

۴- کم توسعه یافته‌ترین کشورها (LDCs): یازده سال، یعنی تا اول ژانویه ۲۰۰۶، که این مهلت قابل تمدید است.
ضمناً در خلال این دوره‌های انتقالی، کشورهای عضو مکلف هستند که هیچ گونه اقدامی به عمل نیاورند که باعث تنزل سطح حمایت آن کشور از حقوق مالکیت فکری گردد.^{۱۵}

استانداردهای حداقل در موافقت‌نامه TRIPS

در موافقت‌نامه به موضوعات مورد حمایت آن، حقوق صاحبان مالکیت فکری و استثنائات آن، و حداقل مدت حمایت از آن حقوق اشاره شده است که در سطور زیر به آن می‌پردازیم.

۱- حق نسخه‌برداری و حقوق جانبی

حق نسخه‌برداری (کپی‌رایت) به آثار ادبی و علمی و هنری مربوط می‌شود، به هر شیوه یا شکلی که ارائه شوند. این آثار در صورتی مورد حمایت قرار می‌گیرند که اثری خلاقانه و اصیل باشند. نیازی نیست که ایده و اندیشه مندرج در اثر جدید باشد، بلکه شکلی که در قالب آن بیان و ارائه می‌شود باید مخلوق اصیل مؤلف باشد. از جمله مصادیق آثار مشمول حق نسخه‌برداری می‌توان به آثار مکتوب مثل کتاب و جزوه و ترجمه آن‌ها، آثار نمایشی، آثار سمعی - بصری، آثار تجسمی، طرح‌ها و مدل‌های صنعتی، نقشه‌های جغرافیایی و معماری، و برنامه‌های رایانه‌ای و پایگاه‌های اطلاعاتی اشاره کرد.

پدیدآورندگان این آثار از حق انحصاری تکثیر و ترجمه و اجرا و نمایش و ضبط و پخش این آثار برخوردارند و اشخاص حقیقی و حقوقی دیگر بدون کسب اجازه از پدیدآورندگان اصلی این آثار نمی‌توانند به تکثیر و ترجمه و اجرا و نمایش و ضبط و پخش این آثار دست بزنند. اصولاً در زمینه حق نسخه‌برداری، حقوق پدیدآورنده را به دو دسته تقسیم می‌کنند:

الف - حقوق مادی یا اقتصادی که به بهره‌برداری از منافع اقتصادی

زیست ضرورت دارد، مشروط بر این که چنین استثنایی صرفاً به خاطر این نباشد که قانون آنها چنین استفاده‌ای را منع کرده است. طبق بند ۳ ماده ۲۷ نیز اعضا می‌توانند موارد زیر را از حق ثبت اختراع مستثنی سازند: الف) روش‌های تشخیص، درمان و جراحی برای مداوای انسان یا حیوان. ب) گیاهان و حیوانات غیر از میکروارگانیسم‌ها، و اساساً فرآیندهای

بیولوژیک برای تولید گیاهان یا حیوانات غیر از فرآیندهای غیربیولوژیک و میکروبیولوژیک. البته اعضا برای حمایت از گونه‌های گیاهی از طریق حق اختراع یا یک نظام اختصاصی مؤثر یا ترکیبی از آن دو باید اقدام کنند.

حق اختراع به صاحبان آن نوعی حق انحصاری برای استفاده از اختراع خود اعطا می‌کند و به او اجازه می‌دهد که جلوی استفاده دیگران از آن اختراع را بگیرد. به عبارت دیگر، تولید کنندگانی که می‌خواهند از اختراع مذکور استفاده کنند باید از مخترع آن، مجوز یا پروانه امتیاز^{۱۹} بگیرند که معمولاً با پرداخت حق‌الامتیاز همراه است. با این حال، اگر مالک اختراع ثبت شده با مطرح کردن شرایط نامعقول و نامتعارف از اعطای مجوز استفاه از اختراع خود پرهیز کند، دیگران می‌توانند بدون اجازه مالک اختراع از آن اختراع استفاده کرده ولی حق‌الامتیازی معقول به صاحب اختراع بپردازند. این استفاده بدون اجازه از صاحب اختراع، به صورت غیر انحصاری و برای تأمین نیاز بازار داخلی خواهد بود و در صورت از بین رفتن اوضاع و احوال اضطراری موجد آن، لغو خواهد شد (ماده ۳۱).

نکته دیگر این که، هر چند صاحبان اختراع ثبت شده از حق انحصاری استفاده از اختراع خود برخوردارند، ولی آن‌ها نمی‌توانند از افشای اطلاعات فنی مربوط به اختراع خود خودداری کنند. دلیل تعهد افشای اطلاعات مذکور این است که اشخاصی که از نظر فنی واجد صلاحیت هستند، بتوانند این اطلاعات را فهمیده و از آن برای تحقیق بیشتر یا برای استفاده صنعتی پس از انقضای مدت حق اختراع استفاده کنند. این قبیل اطلاعات را هر فرد علاقمندی می‌تواند پس از پرداخت هزینه‌های لازم از اداره ثبت اختراعات به دست آورد. به این ترتیب، اگر چه این قبیل اطلاعات را دیگران نمی‌توانند تا زمان انقضای مدت حق اختراع برای اهداف تجاری مورد استفاده قرار دهند، ولی استفاده از آن برای تحقیقات بیشتر برای هر دانشگاه، سازمان تحقیقاتی یا مؤسسه

و تجاری اثر مربوط می‌شود و قابل انتقال به دیگران می‌باشد. ب- حقوق معنوی یا اخلاقی که به ارتباط معنوی پدیدآورنده با اثر خود مربوط می‌شود و قابل انتقال به دیگران نیست. حقوق معنوی به پدیدآورنده یک اثر اجازه می‌دهد که حتی در صورت انتقال حقوق انحصاری خود، مدعی تألیف و خلق اثر خود شده و به هر گونه تحریف و دست کاری در اثر که به شهرت و اعتبار او لطمه بزند اعتراض کند. اگر چه در موافقت‌نامه TRIPS اکثر مفاد ماهوی کنوانسیون برن پذیرفته شده، ولی برخلاف کنوانسیون برن، حمایت از «حقوق اخلاقی» در موافقت‌نامه TRIPS پذیرفته نشده است.

نکته دیگر این است که پس از خلق یک اثر به وسیله پدیدآورنده آن، ارائه و عرضه آن به مردم معمولاً به وسیله افراد دیگری غیر از پدیدآورنده اصلی صورت می‌گیرد مثل اجراکنندگان برنامه‌های هنری، تولیدکنندگان آثار صوتی و سازمان‌های پخش رادیو تلویزیونی. این افراد یا مؤسسات واسطه نیز به خاطر نقشی که در ارائه و عرضه یک اثر ایفا می‌کنند دارای حقوقی هستند که «حقوق جانبی»^{۱۶} خوانده می‌شود. طبق موافقت‌نامه TRIPS، این افراد یا مؤسسات بسته به نقشی که در عرضه یک اثر ایفا می‌کنند، می‌توانند از ضبط و تکثیر و پخش بدون مجوز آن اثر به وسیله دیگران جلوگیری کنند.

مدت حمایت از حق نسخه‌برداری و حقوق جانبی هم به قرار زیر است:

حق نسخه‌برداری:

- کلیه آثار غیر از آثار سینمایی یا عکاسی: ۱- تا ۵۰ سال پس از مرگ پدیدآورنده یا، در صورتی که مدت حمایت بر مبنای غیر از عمر شخص حقیقی محاسبه شود، ۲- حداقل ۵۰ سال پس از پایان سال انتشار مجاز اثر یا، در صورت عدم انتشار اثر تا ۵۰ سال پس از خلق اثر، ۵۰ سال پس از سال پایان خلق آن. (ماده ۷۰.۱ کنوانسیون برن و ماده ۱۲ موافقت‌نامه TRIPS).

- اثر سینمایی: ۵۰ سال پس از در دسترس عموم قرار گرفتن اثر یا، در صورت در دسترس قرار نگرفتن اثر، ۵۰ سال پس از ساخت اثر. (ماده ۷۰.۲ کنوانسیون برن)

- اثر عکاسی: حداقل ۲۵ سال پس از ساخت اثر. (ماده ۷۰.۴ کنوانسیون برن)
حقوق جانبی:

- اجرا کنندگان و تولید کنندگان آثار صوتی: حداقل ۵۰ سال از پایان سال اجرا یا ضبط (ماده ۱۴.۵ موافقت‌نامه TRIPS)
- سازمان‌های پخش رادیو و تلویزیونی: حداقل ۲۰ سال پس از پایان سال پخش (ماده ۱۴.۵ موافقت‌نامه TRIPS)

۲- حق اختراع

موضوع حق اختراع عبارت است از هر گونه اختراع اعم از محصولات یا فرآیندها در تمام رشته‌های تکنولوژی به شرط آن که جدید^{۱۷}، بدیع^{۱۸} و قابل کاربرد صنعتی باشد. (ماده ۲۷.۱) طبق موافقت‌نامه TRIPS، برخی موارد را می‌توان از حق اختراع مستثنی نمود. طبق بند ۲ ماده ۲۷، اعضا می‌توانند از اختراعات قابل ثبت، اختراعاتی را مستثنی سازند که ممانعت از استفاده تجاری از آن‌ها در قلمروشان برای حفظ نظم عمومی یا اخلاق، از جمله حفظ حیات یا بهداشت انسان، حیوان یا نبات یا برای اجتناب از لطمه جدی به محیط

باززرگانی آزاد است و حتی آن‌ها می‌توانند براساس اختراع ثبت شده اولیه تقاضای ثبت اختراع ثانویه را ارائه دهند. مدت حمایت از حق اختراع نیز حداقل ۲۰ سال از تاریخ ثبت تقاضانامه ثبت اختراع است (ماده ۳۳ موافقت‌نامه TRIPS).

۳- علایم تجاری

علامت تجاری، علامتی است که برای متمایز نمودن کالاهای یک بنگاه صنعتی یا تجاری از کالاهای سایر بنگاه‌ها به کار می‌رود (همین کار را علامت خدماتی در رابطه با خدمات انجام می‌دهد). علامت تجاری می‌تواند از یک یا چند کلمه، حرف، اسم، عدد، عناصر تصویری، ترکیبی از رنگ‌ها یا ترکیبی از این عناصر تشکیل شود. از آن جا که هدف اصلی کاربرد علامت تجاری، متمایز کردن است، قوانین اکثر کشورها مقرر می‌دارند که هر گونه علامتی که حمایت می‌شود باید متمایز باشد. کاربرد علامت تجاری متمایز از یک طرف به تولیدکنندگان یا صاحبان این علایم در شناساندن محصول خود و متمایز نمودن آن از محصولات دیگر کمک می‌کند و از طرف دیگر به مصرف‌کنندگان در شناسایی و انتخاب محصول مورد نظر خود یاری می‌رساند. طبق ماده ۶ ثالث کنوانسیون پاریس، ثبت برخی علایم مثل پرچم و سایر علایم دولتی یا رسمی و پرچم و علایم و نام سازمان‌های بین‌دولتی را به عنوان علامت تجاری می‌توان ممنوع ساخت.

صاحبان علامت تجاری ثبت شده از این حق انحصاری برخوردارند که می‌توانند جلوی استفاده دیگران از یک علامت تجاری یکسان یا مشابه ۲۰ برای کالاها یا خدمات یکسان یا مشابه با کالاها یا خدماتی که علامت تجاری اول برای آن ثبت شده است را بگیرند به شرط آن که این استفاده باعث گمراهی و سردرگمی شود (ماده ۱۶ موافقت‌نامه TRIPS).

حمایتی که به صاحبان علامت تجاری ثبت شده اعطا می‌شود، براساس این فرض مبتنی است که وی از آن در تجارت استفاده خواهد کرد. قوانین اکثر کشورها مقرر می‌دارد که چنانچه علامت ثبت شده طی دوره معینی مورد استفاده قرار نگیرد، لغو شود. تأکید فزاینده در قوانین اکثر کشورها برای لغو علایمی که مورد استفاده قرار نمی‌گیرند به دلیل افزایش تعداد تقاضای ثبت علامت در هر سال است. موافقت‌نامه TRIPS هم مقرر می‌دارد که علامت تجاری ثبت شده تنها پس از «عدم استفاده بی‌وقفه از آن تا حداقل سه سال» می‌تواند لغو شود، مگر این که مالک علامت تجاری دلایل معتبری حاکی از وجود موانعی بر سر راه استفاده از علامت مذکور ارائه دهد. به عبارت دیگر، در اتخاذ تصمیم لغو یک علامت باید به اوضاع و احوال خارج از کنترل صاحب علامت توجه نمود (ماده ۱۹ و بند ۳ ماده ۱۵).

علامت تجاری قابل انتقال است ولی اعطای مجوز اجباری برای علامت تجاری مجاز نیست (ماده ۲۱). مدت حمایت از علامت تجاری هم حداقل هفت سال است که به طور نامحدود قابل تجدید می‌باشد (ماده ۱۸).

۴- علایم جغرافیایی

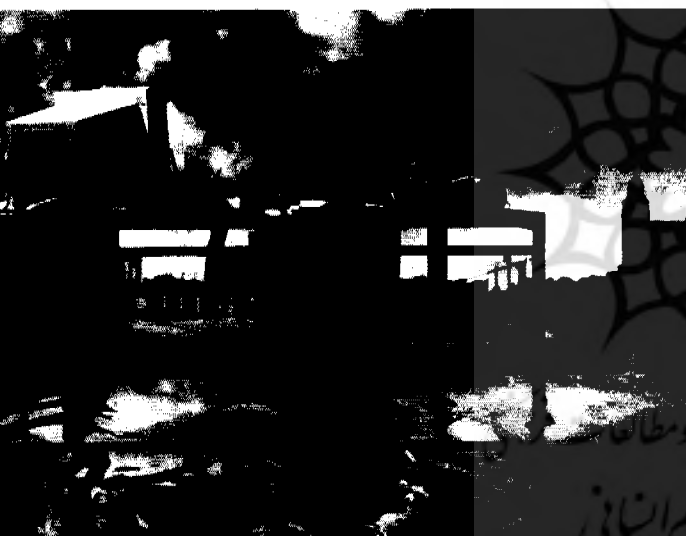
علامت جغرافیایی علامتی است که هدف آن مطلع ساختن مصرف‌کننده از این امر است که کالای دارای آن علامت از کیفیت، شهرت یا سایر خصوصیتی برخوردار است که اساساً می‌تواند به مبداء جغرافیایی آن کالا نسبت داده شود. در این جا باید دو اصطلاح را از هم

متمایز سازیم که دومی زیر مقوله یا نوع خاصی از اولی است:

۱- علامت جغرافیایی^{۲۱} یا علامت مبداء^{۲۲}

۲- علامت منبع^{۲۳}

اولی یک مفهوم عام است و به علامتی اطلاق می‌شود که مبداء یا محل ساخت و تولید یک کالا اعم از یک کشور یا محلی در درون یک کشور را نشان می‌دهد (مثل «ساخت ایران»). دومی نوع خاصی از اولی است و به علامتی گفته می‌شود که از نام جغرافیایی کشور، منطقه یا محل مبداء یک کالا تشکیل شده و نشان می‌دهد که کیفیت و خصوصیات آن کالا اساساً و انحصاراً از محیط جغرافیایی مبداء آن (از جمله عوامل طبیعی و انسانی آن محل) سرچشمه می‌گیرد (مثل «ماست گلیپگان»). به این ترتیب، علامت جغرافیایی مفهومی عام‌تر است و به عبارت دیگر می‌توان گفت که کلیه علایم منبع را می‌توان علامت جغرافیایی هم دانست ولی کلیه علایم جغرافیایی را نمی‌توان علایم منبع نیز دانست. در کنوانسیون پاریس، در بند ۲ ماده ۱ و مواد ۱۰ و ۱۰ مکرر و ۱۰ ثالث به علامت مبداء و علامت منبع اشاره شده است. در موافقت‌نامه TRIPS هم در مواد ۲۲-۲۴ به علایم جغرافیایی پرداخته شده است. در ماده ۲۲، علایم جغرافیایی به این شکل تعریف شده است: علایمی که مشخص می‌سازند مبداء یک کالا

واقع در قلمرو یک عضو یا منطقه یا ناحیه‌ای در قلمرو مزبور است، مشروط بر این که کیفیت معین، شهرت یا سایر خصوصیات کالا اساساً قابل انتساب به مبداء جغرافیایی آن باشد. با این تعریف می‌توان گفت که در موافقت‌نامه TRIPS فقط «علامت منبع» مورد حمایت قرار گرفته است.

در موافقت‌نامه TRIPS برای شراب و مشروبات الکلی یک حمایت مضاعف به عمل آمده و مشخصاً به آن‌ها اشاره شده است. به عبارت دیگر، در حال حاضر، در موافقت‌نامه TRIPS حمایت از علایم جغرافیایی تنها به شراب و مشروبات الکلی محدود می‌شود، ولی برخی از کشورهای عضو WTO مثل سوئیس، بلغارستان، جمهوری چک، ایسلند، لیختن‌اشتاین، اسلوانی، سریلانکا، ترکیه و هند براساس ماده ۲۴ موافقت‌نامه درخواست کرده‌اند که از طریق مذاکره، فهرست محصولات تحت حمایت گسترش یافته و طیف وسیعی از محصولات

دیگر از ماست و برنج و چای گرفته تا آبجو و شکلات و صنایع دستی به فهرست مذکور اضافه شود.

۵- طرح‌های صنعتی

طرح‌های صنعتی به خصوصیات تزئینی یا زیبایشناختی محصولات از جمله شکل خطوط، نقشه‌های تزئینی و رنگ‌ها مربوط می‌شود. طرح‌های صنعتی عمدتاً در اقلام مصرفی مثل منسوجات، چرم و فرآورده‌های چرمی و خودروها مورد حمایت قرار می‌گیرند. در موافقت‌نامه TRIPS از آن دسته از طرح‌های صنعتی حمایت می‌شود که جدید^{۲۴} یا اصیل^{۲۵} باشند (ماده ۲۵).

مالک یک طرح صنعتی مورد حمایت دارای حق انحصاری استفاده از آن است و می‌تواند مانع از آن شود که دیگران بدون اجازه وی به ساخت، فروش یا ورود اقلامی مبادرت ورزند که دربرگیرنده یا متضمن طرحی است که کپی یا تا حد زیادی کپی طرح اوست، به شرط آن که این اقدامات برای مقاصد تجاری انجام گرفته باشد (ماده ۲۶).

طبق بند ۲ ماده ۲۵ موافقت‌نامه، اعضا می‌توانند از طریق قانون مربوط به طرح‌های صنعتی یا قانون مربوط به حق نسخه‌برداری (کپی‌رایت) به حمایت از طرح‌های صنعتی بپردازند. مدت حمایت از طرح‌های صنعتی هم حداقل ۱۰ سال است (بند ۳ ماده ۲۶).

۶- طرح‌های ساخت مدارهای یکپارچه یا مجتمع^{۲۶}

طبق ماده ۳۵ موافقت‌نامه، اعضا طبق «معاهده مالکیت فکری در خصوص مدارهای یکپارچه» (۱۹۸۹) باید از طرح‌های ساخت مدارهای یکپارچه، حمایت به عمل آورند. براین اساس، انجام اقدامات زیر بدون کسب اجازه از صاحب حق، غیر قانونی است: ورود، فروش یا توزیع تجاری یک طرح ساخت مورد حمایت، یک مدار یکپارچه حاوی یک طرح ساخت مورد حمایت، یا یک جنس حاوی این نوع مدار یکپارچه (ماده ۳۶).

با این حال، اگر کسی که دست به این گونه اقدامات می‌زند، نداند که در آن مدار یکپارچه یا کالای حاوی آن به طور غیرقانونی از یک طرح ساخت استفاده شده است، عمل او غیر قانونی تلقی نمی‌شود. البته در موافقت‌نامه مقرر شده است که پس از آن که این فرد از غیر قانونی بودن استفاده از طرح ساخت مذکور مطلع شد، او می‌تواند هر اقدامی را در مورد ذخیره‌سازی از این طرح ساخت که در اختیار دارد یا قبل از این تاریخ سفارش داده است به عمل آورد، ولی او موظف است که صاحب حق، مبلغی معادل حق‌الامتیاز معقولی که در صورت انجام مذاکره آزادانه برای کسب مجوز استفاده از این طرح ساخت پرداخت می‌شد، بپردازد (ماده ۳۷).

در مورد طرح‌های ساخت مدارهای یکپارچه هم امکان صدور مجوز اجباری با شرایط مذکور در مورد حق اختراع وجود دارد (بند ۲ ماده ۳۷). مدت حمایت از این طرح‌ها نیز به قرار زیر است:

۱- حداقل ۱۰ سال از تاریخ تشکیل پرونده درخواست ثبت یا از تاریخ اولین استفاده تجاری در هر جای دنیا (برای اعضای که ثبت را برای حمایت لازم می‌دانند).

۲- حداقل ۱۰ سال از تاریخ اولین استفاده تجاری در هر جای دنیا برای اعضای که ثبت را برای حمایت لازم نمی‌دانند).

ضمناً، علی‌رغم مدت‌های مذکور، اعضا می‌توانند مقرر دارند که حمایت طرح‌های ساخت ۱۵ سال از ابداع آن‌ها قطع شود (ماده ۳۸).

۷- اطلاعات افشانشده^{۲۷}

طبق ماده ۳۹ موافقت‌نامه TRIPS، اعضای WTO ضمن تضمین حمایت مؤثر در مقابل رقابت غیر منصفانه یا مکارانه^{۲۸} به نحو مقرر در ماده ۱۰ مکرر کنوانسیون پاریس^{۲۹} (۱۹۶۷) موظف هستند که از اطلاعات افشا نشده زیر حفاظت به عمل آورند:

الف) اطلاعات تحت کنترل اشخاص حقیقی و حقوقی به شرطی که این اطلاعات سری و محرمانه باشد، به خاطر محرمانه بودن آن دارای ارزش تجاری باشد و برای محرمانه نگاه داشتن آن اقدامات معقولی انجام گرفته باشد.

ب) اطلاعات آزمایشگاهی یا سایر اطلاعات افشا نشده‌ای که به دولت یا مؤسسات دولتی برای تأیید بازاریابی محصولات دارویی یا محصولات شیمیایی کشاورزی حاوی مواد شیمیایی جدید ارائه می‌شود. البته افشای این نوع اطلاعات در دو مورد مجاز است: اول - وقتی که افشای این اطلاعات برای حفاظت از عموم مردم لازم باشد، و دوم - وقتی که اقداماتی برای تضمین حفاظت از این اطلاعات در مقابل استفاده تجاری غیر منصفانه به عمل آمده باشد.

موافقت‌نامه TRIPS و کشورهای در حال توسعه

به رغم فشارهایی که موافقت‌نامه TRIPS می‌تواند بر کشورهای در حال توسعه وارد سازد، در این موافقت‌نامه مفادی وجود دارد که می‌تواند به تعدیل این فشارها و ایجاد توازن بین منافع مالکان و حقوق مالکیت فکری و منافع مصرف‌کنندگان کمک کند. در سطور زیر به برخی از مواد این موافقت‌نامه که کشورهای در حال توسعه و کم توسعه یافته‌ترین کشورها با استناد به آن‌ها می‌توانند فشارهای ناشی از اجرای این موافقت‌نامه را برای خود تعدیل کنند اشاره می‌کنیم.

در مقدمه موافقت‌نامه به «تأیید نیازهای ویژه کم توسعه یافته‌ترین کشورها به برخورداری از حداکثر انعطاف در اجرای داخلی قوانین و مقررات به منظور قادر ساختن آن‌ها به ایجاد یک مبنای تکنولوژیک درست و معتبر» اشاره شده و بر «اهمیت تقلیل تشنجات با قبول تعهدات محکم برای حل اختلافات در مورد مسائل مالکیت فکری مرتبط با تجارت از طریق روش‌های چند جانبه» تأکید گردیده است. به این ترتیب، در همان مقدمه موافقت‌نامه بر لزوم توجه به توسعه تکنولوژیک کم توسعه یافته‌ترین کشورها و نیز بر لزوم توسل به روش‌های چند جانبه به جای اقدامات یک جانبه تأکید شده است.

در ماده ۷ به عنوان مهم‌ترین هدف موافقت‌نامه تصریح شده است که «حمایت از حقوق مالکیت فکری و اجرای این حقوق باید به توسعه ابداعات تکنولوژیک و انتقال گسترش تکنولوژی و استفاده متقابل تولیدکنندگان و به کارگیرندگان دانش فنی کمک کند و به گونه‌ای صورت گیرد که به رفاه اقتصادی و اجتماعی و توازن بین حقوق و تعهدات منجر شود». براساس این ماده، توسعه و انتقال تکنولوژی و توازن بین حقوق و تعهدات را باید هدف اصلی موافقت‌نامه تلقی کرده و از این دیدگاه باید به تمام مفاد موافقت‌نامه نگریست.

در ماده ۸ که اصول موافقت‌نامه را بیان می‌کند از یک طرف در بند اول اتخاذ اقدامات لازم برای «حفظ بهداشت و تغذیه و نیز گسترش منابع عمومی در بخش‌های حایز اهمیت حیاتی برای توسعه اجتماعی - اقتصادی و تکنولوژیک، به شرط انطباق با مقررات موافقت‌نامه» مجاز شناخته شده و از طرف دیگر در بند دوم بر ضرورت جلوگیری از سوء استفاده صاحبان حقوق مالکیت فکری تأکید شده

است. به منظور جلوگیری از سوء استفاده دارندگان حق مالکیت فکری تأکید شده است: «به منظور جلوگیری از سوء استفاده دارندگان حق مالکیت فکری از این حق و همین‌طور پرهیز از نوسل به روش‌هایی که به گونه‌ای غیر معقول تجارت را محدود می‌سازند یا برای انتقال بین‌المللی تکنولوژی اثر منفی دارند، ممکن است اتخاذ اقدامات مقتضی، به شرط مطابقت با مقررات موافقت‌نامه حاضر، ضرورت یابد». در واقع، مواد ۷ و ۸ چارچوب کلی حاکم بر موافقت‌نامه را تعیین می‌کنند و مواد دیگر این موافقت‌نامه باید در پرتو این دو ماده تفسیر شوند.

در مواد ۲۵ و ۲۶ امکان ایجاد استثنائاتی برای حمایت از طرح‌های صنعتی به رسمیت شناخته شده است. ماده ۲۷ نیز مستثنی کردن برخی اختراعات از حق اختراع را در صورتی که «ممانعت از استفاده تجاری از آن‌ها در قلمروشان برای حفظ نظم عمومی یا اخلاق، از جمله حفظ حیات یا بهداشت انسان، حیوان یا نبات یا برای اجتناب از لطمه جدی به محیط زیست ضرورت دارد» مجاز می‌شناسد (بند دوم). در بند سوم آن ماده هم به امکان مستثنی کردن موارد زیر از حق اختراع اشاره شده است:

الف) روش‌های تشخیص، درمان و جراحی برای مداوای انسان یا حیوان؛

ب) گیاهان و حیوانات غیر از میکروارگانیسم‌ها، و اساساً فرآیندهای بیولوژیک برای تولید گیاهان یا حیوانات غیر از فرآیندهای غیربیولوژیک و میکروبیولوژیک. علاوه، در شق دوم بند سوم نیز به انجام بازرنگری در این شق چهار سال بعد از تاریخ لازم‌الاجرا شدن موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت اشاره شده است. در ماده ۳۰ هم به امکان ایجاد استثنائاتی برای حق اختراع اشاره شده است.

در ماده ۳۱ صدور اجباری پروانه امتیاز برای استفاده از یک اختراع با استناد به موارد زیر مجاز شناخته شده است: عدم موافقت صاحب حق اختراع با اعطای امتیاز با شرایط تجاری معقول، منافع عمومی و شرایط اضطراری، استفاده عمومی غیر تجاری، و بهره‌برداری از اختراع دوم

(بندهای "ب" و "ل"). در بند ۲ ماده ۳۷ نیز به امکان صدور مجوز اجباری در مورد طرح‌های ساخت مدارهای یکپارچه اشاره شده است. با استفاده از این مواد می‌توان انتقال تکنولوژی و جلوگیری از تحمیل شرایط ناعادلانه در اعطای امتیاز از طرف صاحبان حق اختراع و طرح‌های ساخت را تسهیل نمود.

در ماده ۴۰ نیز پس از اشاره به رویه‌های محدود کننده رقابت و انتقال تکنولوژی تصریح شده است که اعضا می‌توانند قوانین و اقدامات مقتضی را برای کنترل یا جلوگیری از «آن دسته از رویه‌ها یا شرایط صدور پروانه که در موارد خاص ممکن است سوء استفاده از حقوق مالکیت فکری شمرده شده و اثر سوء بر رقابت در بازار مربوطه داشته باشد» اتخاذ نمایند (بند اول و دوم). در ماده ۶۵ به مهلت‌های کشورهای توسعه یافته (یک سال) و کشورهای در حال توسعه (پنج سال) برای اجرای موافقت‌نامه TRIPS و امکان تمدید مهلت کشورهای در حال توسعه تا پنج سال دیگر در مورد حمایت از حق اختراع در مورد محصولات (و نه فرآیندها) اشاره شده است (بندهای ۱، ۲، ۴). در ماده ۶۶ هم ضمن اشاره به «نیازمندی‌ها و شرایط ویژه کم توسعه یافته‌ترین کشورهای عضو، محدودیت‌های اقتصادی، مالی و اداری آن‌ها و نیاز این کشورها به برخورداری از انعطاف برای ایجاد یک مبنای تکنولوژیک بادوام»، مهلت بیشتری برای این کشورها در نظر گرفته (۱۱ سال) و تمدید این مهلت را هم مجاز شناخته است (بند

اول). در بند دوم ماده ۶۶ نیز به ضرورت هم‌کاری کشورهای توسعه یافته برای انتقال تکنولوژی به کم توسعه یافته‌ترین کشورها اشاره شده است. کشورهای در حال توسعه و کم توسعه یافته‌ترین کشورها باید از این مهلت‌ها حداکثر استفاده را کرده و در صورت لزوم بکوشند تا این مهلت‌ها را تمدید کنند.

البته کشورهای در حال توسعه برای تغییر قوانین و مقررات و ایجاد زیربنای لازم برای اجرای موافقت‌نامه TRIPS، علاوه بر مهلت زمانی لازم باید به منابع لازم نیز دسترسی داشته باشند. در این زمینه، در ماده ۶۷ موافقت‌نامه به لزوم مشارکت کشورهای توسعه یافته در کمک فنی و مالی و آموزشی به کشورهای در حال توسعه و کم توسعه

یافته‌ترین کشورها در اجرای موافقت‌نامه اشاره شده است که این کشورها می‌توانند روی آن تکیه کنند.

در ماده ۷۳ موافقت‌نامه هم صریحاً اشاره شده است که هیچ چیز در این موافقت‌نامه به گونه‌ای تفسیر نخواهند شد که به منافع امنیتی اساسی یک عضو لطمه بزند و بالاخره در ماده ۷۱ به امکان تجدیدنظر در کل موافقت‌نامه TRIPS براساس شرایط و تحولات جدید اشاره شده است که کشورهای در حال توسعه و کم توسعه یافته‌ترین کشورها در مذاکرات آینده باید با استناد به این ماده بکوشند تا این موافقت‌نامه را هر چه بیش‌تر به سوی منافع مشروع خود پیش ببرند.

چاپ قبلی کتاب اول به فارسی ترجمه شده است: مرکز تجارت بین‌الملل و دبیرخانه مشترک المنافع ۱۳۷۵.

۲- برای آشنایی با «سازمان جهانی مالکیت فکری» و اسناد و مدارک و فعالیت‌های آن، ر.ک.به سایت اینترنتی این سازمان:

<http://www.wipo.org/>

۳- برای مطالعه ترجمه فارسی این موافقت‌نامه، ر.ک.به: دبیرخانه گات ۱۳۷۳، ص ۵۹۵-۵۳۹، در اشاره به مفاد این موافقت‌نامه در مقاله حاضر از منبع مذکور استفاده شده است.

4- piracy

5- counterfeiting

6- public good

۷- در موافقت‌نامه گات مفاد کمی درباره تجارت در حوزه مالکیت فکری وجود داشت. مواد ۹ و ۲۰ گات به کشورهای عضو اجازه می‌داد که از ورود کالاهای تقلبی جلوگیری کنند، ولی در گات قواعد روشن و الزام آوری در مورد حقوق مالکیت فکری وجود نداشت. در واقع، در گات، همان قواعد و مقررات موجود هم جنبه توصیه داشتند و اجرای آن‌ها اجباری نبود.

8- cross-retaliation

۹- در واقع، برای این کشورها پذیرش مبارزه با تجارت کالاهای تقلبی راحت‌تر از پذیرش استانداردهای حداقل حمایت از حقوق مالکیت فکری بود، چرا که پذیرش مبارزه با تجارت کالاهای تقلبی معمولاً با تعهدات تکنولوژیک همراه نبود و چندان مانع توسعه صنعتی و تکنولوژیک کشورهای در حال توسعه نمی‌شد.

10- appellations of origin

۱۱- در آثار بسیاری، مذاکرات مربوط به TRIPS به عنوان کشمکش بین کشورهای «توسعه یافته» و «در حال توسعه»، بین «کشورهای صنعتی» و «جهان سوم» و بین «شمال» و «جنوب» معرفی می‌شود. ولی این تقسیم‌بندی‌ها بسیاری از مسائل را کتمان می‌سازند. قطعاً، نندترین مخالفان تصویب موافقت‌نامه‌های محکم و جامع درباره TRIPS کشورهای آمریکای لاتین، آفریقا و شبه قاره هند بودند. بر همین اساس، عده‌ای معتقدند که بهتر است اختلاف نظر در مذاکرات مربوط به TRIPS را اختلافی بین کشورهای عضو OECD و سایرین توصیف کنیم، ولی وقتی که مذاکرات پیش رفت، در درون هر دو گروه، اختلافاتی بروز کرد. برخی از کشورهای تازه صنعتی شده (مکزیک، کره جنوبی، سنگاپور، مالزی و تایلند) از گروه ۱۰ (گروهی از کشورهای برجسته غیرعضو OECD به رهبری آرژانتین، برزیل، مصر و هند) فاصله گرفتند. این امر تا حدودی از فشار یک جانبه آمریکا ریشه می‌گرفت ولی یکی از علل آن هم این بود که این کشورها می‌دانستند که سرمایه‌گذاری خارجی در بخش‌های مبتنی بر تکنولوژی پیشرفته در آینده به بهبود حمایت از حق اختراع و حق نسخه‌برداری بستگی خواهد داشت. ولی وقتی که مذاکرات از اصول کلی گذشت و به مسائل خاص‌تر رسید، حتی بین خود کشورهای عضو OECD هم اختلافات عمیقی ظهور کرد.

۱۲- آرتور دانکل مدیر کل وقت گات

۱۳- در نگارش این قسمت از دو منبع زیر استفاده شده است:

Stewart 1993, p.107-116 and 2245-2313 and Hocking and Mc Guire 1999, p.79-95.

14 - Hoekman Kostecki 31995, p.153.

- 16- neighbouring or related rights
- 17- new
- 18 - inventive
- 19 - licence
- 20 - identical or similar
- 21- geographical indication
- 22 - indication of source
- 23 - appllation of origin
- 24 - new
- 25 - original
- 26- layout - designs (topographies) of integrated circuits
- 27- undisclosed information
- 28 - unfair competition

۲۹- طبق ماده مذکور، از جمله مصادیق تجارت مکارانه می‌توان به انجام اقدامات یا ارائه اطلاعاتی که باعث ایجاد گمراهی و سردرگمی در مورد یک رقیب یا محصولات آن و لطمه به اعتبار آن‌ها گردد، اشاره نمود. طبق ماده ۳۹ موافقت‌نامه TRIPS هم برخی مصادیق اقدامات تجاری غیر شرافتمندانه عبارتند از نقض قرارداد و سوء استفاده از اعتماد و ترغیب دیگران به انجام این کارها.

منابع:

- دبیرخانه گات (۱۳۷۳) سند نهایی دور اروگوئه. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- مرکز تجارت بین‌الملل و دبیرخانه مشترک المنافع (۱۳۷۵) راهنمای تجاری دور اروگوئه. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- Hocking, Brian and Steven Mc Guire, eds. (1999) Trade Politics: International, Domestic and Regional Perspectives. London: Routledge.
- Hoekman, Bernard and Michel Kostecki (1995) The Political Economy of the World Trading System: From GATT to WTO. Oxford: Oxford University Press.
- ITC/CS (1999) Business Guide to the World Trading System. Geneva: ITC/CS.
- Stewart, Terence P., ed. (1993) The GATT Uruguay Round: A Negotiating History (1986-1992). Deventer: Kluwer Law and Taxation Publishers.
- WIPO (1998) Intellectual Property Reading Material. WIPO Publication No.476 (E).